

Arbejdsanstalten brænder!

Af
Claus Schou

I 1840'erne blev der i tre langelandske landkommuner bygget arbejdsanstalter for dele af kommunernes fattige. Anstalterne for Snøde/Stoense og Magleby er rimeligt godt beskrevet i de to kommuners arkiver i modsætning til den tredje – Lindelses, her er det kommunale arkiv fra 1800-tallet meget mangelfuldt.

Arbejdsanstalten i Lindelse brændte to gange med et halvt års mellemrum i 1852/53. Ved som kilder at bruge forhørene fra de to lejligheder i det såkaldte retsbetjentarkiv på Landsarkivet for Fyn kan man alligevel få et indtryk af forholdene.

Indholdet i artiklen bliver dramatisk, men fortæller samtidigt noget om livet for fattigfolk i almindelighed på og uden for arbejdsanstalten samt om politi- og retsvæsenet.

Indledning

Om morgenen kort efter klokken 8 fredag 16. november 1852 fik by- og herredsfoged Hans Carl Sager på sin bopæl i Rudkøbing underretning om, at der var ild i nogle bygninger i nærheden af Lindelse. Som politimester, dommer og branddirektør for Langeland begav han sig naturligvis straks af sted og var fremme ved brandstedet et kvarter over ni.¹ Ved landevejen på Herslev Mark lidt nord for Lindelse kunne han konstatere, at kommunens arbejdsanstalt var brændt. Kun de sortsvedne ydermure af det grundmurede stuehus og et par af de fire skorstene stod tilbage. Der var stadig ild i skillevæggene og nogle nedstyrkede bjælker. Udhuset, der havde været i bindingsværk, var fuldstændigt nedbrændt. Her var der kun ild i en bunke tørv, som havde ligget i et af husets rum.

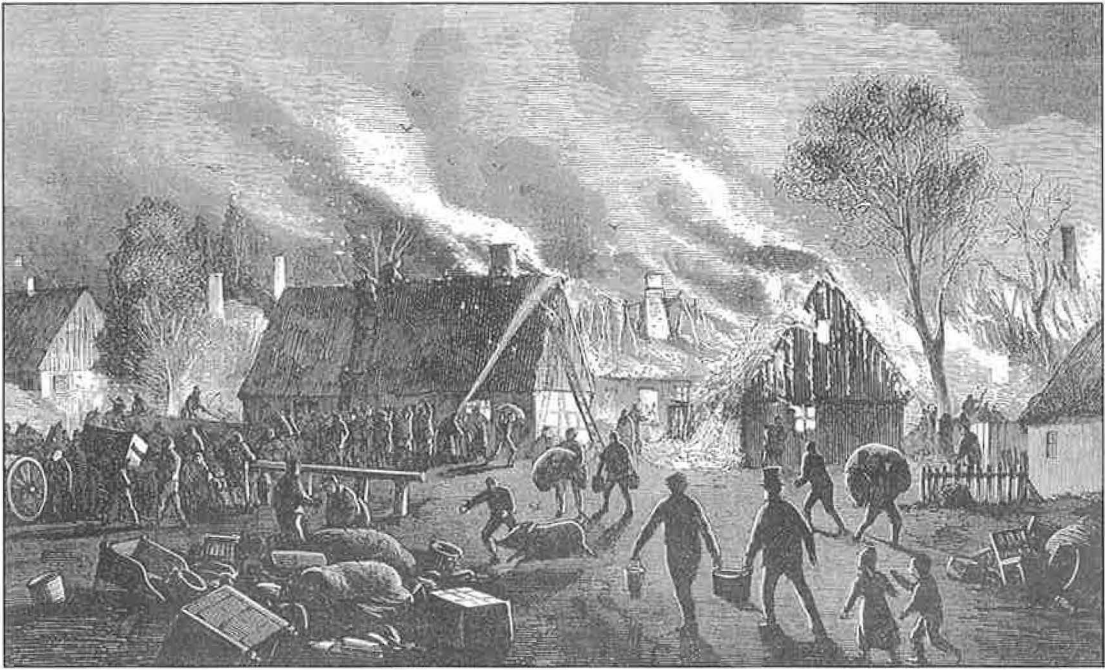
Mange mennesker var tilstede. Mandskaberne fra Lindelse kommunes egne branddistrikter med deres materiel blandt andet brandsprøjten fra Lindelse kirke og folk med sprøjterne fra Fuglsbølle kirke, Skovsgård og Humble kirkesprøjte var stadig i gang med slukningsarbejdet.²

Efterhånden blev den sidste ild slukket i resterne af hovedbygningen, og de tilbageværende skorstene blev væltet af sikkerhedshensyn. Man fik spredt og slukket tørvene i det, som havde været udhuset. Omkring klokken to om eftermiddagen kunne Sager sende mandskaber og sprøjter hjem.

Der blev anbragt en brandvagt på stedet.

Forhørene på Lindelse kro

Næste dag blev det første møde i Langelands Sønder Herreds politiret angående branden afholdt på Lindelse kro. Fra Rudkøbing medbragte Sager to ordinære retsvidner.³ Den første, der blev afhørt, var brandfogeden for Herslev distrikt gårdmand Jens Mogensen fra Vester Klæsø-

Brand i landsbyen Valby ved København i 1865. Ilden kunne nemt brede sig mellem de tætliggende stråttækte huse. Xylografi.

gård. Det stod klart, at ilden med vinden hurtigt var blevet ført fra stuehusets stråtag over i det nærliggende udhus.

Jens Mogensen var dog først kommet tilstede, da alt havde stået lys lue, og begge huses tage og overtømmer var faldet ned. Han undskyldte sin sendrægtighed med, at nogle bakker vanskeliggjorde udsynet fra gården mod brandstedet. Han kunne oplyse, at ingen mennesker var kommet til skade, og desuden at størstedelen af de fattiges ejendele og anstaltens inventar var blevet reddet.

De næste vidner var de husmænd, der boede lige i nærheden af brandstedet. Den nærmeste nabo Lars Nielsen Clausen kunne fortælle, at han havde opdaget ilden omtrent klokken 7. Da havde han set en flamme ud af taget ved den østligste af stuehusets skorstene. Næppe 5 minutter efter havde der været ild i begge huses tage.

En anden af naboerne Christian Christiansen fortalte, at han efter at have hørt nødskrig fra anstalten var løbet derover.

Ved husene havde han truffet opsynsmandens kone Marie Bjørnsen, og efter hendes anmodning havde han hjulpet med at redde nogle sengeklæder.⁴ Andre vidner kunne fortælle, at de på eget initiativ senere havde været med til at redde svagelige personer ud gennem vinduerne. Ingen af vidnerne kunne give en forklaring på brandens årsag.

Opsynsmandens udsagn

Opsynsmanden væver Christian Christensen havde haft jobbet siden anstaltens opstart i 1847.

Han forklarede, at han allerede dengang havde fået forsikret familiens personlige ejendele i »Det første assurance-selskab på Langeland« for 350 rigsdaler. Ved branden havde han dog fået reddet det meste om end for en dels vedkommende i en noget beskadiget stand. Han anslog, at der på loftet var brændt værdier for ham for 150 rigsdaler – kommu-

nen havde i øvrigt ikke anstaltens inventar forsikret.

Christensen redegjorde for, hvor hans egen familie og de 27 fattiglemmer havde boet i huset. Af sidstnævnte var de 14 børn – de tre uden familie på stedet. Så vidt muligt fortalte han også, hvor beboerne havde været på det tidspunkt, da ilden var opstået. De fleste af fattiglemmerne havde som han selv siddet i køkkenet klar til at spise morgenmad.⁵

I husets østlige ende havde der i den nordlige side været to uopvarmede rum. Det ene havde været beboet af mand og kone, Jens Thomsen på 63 og Laurine Cathrine Hertz, kaldet Trine, på 39 år og deres 6 børn. Ægteparret havde tidligere været i konflikt med loven, idet hun ti år tidligere havde været straffet med et kortere ophold i arresten i Rudkøbing på grund af tyveri. Han derimod havde sid-

det i forbedringshuset i Odense to gange á to år, otte og fire år tidligere, også på grund af tyveri,⁶ og – vigtigt i denne sammenhæng – han havde desuden afsonet 28 dage i tvangsarbejdsanstalten samme sted for opsætsighed mod opsynsmanden. Så sent som samme sommer havde Jens været anklaget for at have forsøgt at stjæle 3 skæpper af noget byg, han havde tærsket i loen i arbejdsanstaltens udhus.⁷

Det andet soveværelse i østenden blev benyttet af gamle Christen Albertsen »Neppe« og tre drenge. Christen var for nylig flyttet fra sin kone, der boede andetsteds i anstalten. Christen var blevet i sengen på brandmorgenen, fordi han havde følt sig syg – senere havde han så måttet springe ud ad vinduet for at redde livet.

I østendens sydlige side havde den

Brandsprøjten på hovedgården Skovsgård. Sprøjten på billedet er angiveligt yngre end den, som omtales i teksten. Kærren kunne hægtes efter en anden vogn. På brandstedet skulle der løbende hældes vand i et tilhørende stort kar, mens fire personer pumpede, og én betjente slangen med strålerør. I øvrigt brændte en stor del af Skovsgårds udbygninger i 1854. Skovsgårds vognmuseum. (Foto: Langelands Museum)

By- og herredsfoged og branddirektør for Langeland Hans Carl Sager (1808–85). Da en ny købstadskommunalreform trådte i kraft i 1869 (lov 26.5.68) blev han tillige »borgmester« og skulle lede det valgte »byråd« – hvem talte om magtens tredeling? Valgt til folketinget 1869–72. (Foto: Rudkøbing byhistoriske Arkiv)

største af husets to arbejdsstuer – den store spindestue ligget, her havde der været en ovn midt i lokalet.⁸ Ovn og røgrør havde været nede om sommeren og var først blevet tilsluttet skorstenen fire uger tidligere – ovnen i arbejdsstuen havde været den eneste varmekilde, der havde været tilsluttet skorstenen længst mod øst, som i øvrigt var muret ovenpå nogle svære bjælker på loftet ved muren ind til den mindre spindestue. Skorstenen, der var blevet fejlet om sommeren, var altså kun blevet brugt i de fire uger. På loftet var røgen først blevet ledt igennem en muret røgkanal i en såkaldt »gris«, formentlig til tørring af malt.⁹ »Grisen« havde også været helt i orden, oplyste Christian Christensen – hvilket senere blev bekræftet fra anden side.

På loftet havde der været flere særdeles brandbare sager: de fattiges kister med tøj, to favne brænde, tørrede kartoffeltoppe, nogle træspåner og avner til at strø under kreaturerne. Over hanebjælkerne havde der ligget langhalm.¹⁰

Ved 6-tiden havde opsynsmanden sammen med det gamle fattiglem Stine Thomsen været på loftet for at hente malt og humle til ølbrygning. Disse ting lå på loftets vestre del bag et stakit, hvori døren havde været aflåst. Ved den lejlighed havde de to ikke bemærket noget mistænkeligt eller lugtet røg. Ved 7-tiden havde opsynsmanden siddet i køkkenet sammen med de fleste andre af husets beboere og ventet på, at Marthe Hansdatter fik gjort morgenmaden klar. Pludselig havde han ud gennem vinduet set, hvordan der i mørket udenfor havde slået røg ned fra taget. Da han var løbet ud, havde der været lys på loftet mod øst.¹¹

Trine Hertz

Trine havde opholdt sig i den store spindestue for at amme sit spædbarn. Cirka en alen fra røgrøret, der havde været ført gennem en firkantet jernplade – 15 tommer på hver side, havde der været et hul i loftet, som tjente til udluftning. Hullet havde været af nogenlunde samme diameter som røgrøret og havde ført direkte op på loftet.¹²

Et andet fattiglem, Jens Nielsens enke havde tidligere om morgenen gjort rent på arbejdsstuen og havde ved den lejlighed tændt op i ovnen med fire tørv. Kunne branden være foranlediget af, at Trine havde kommet yderligere brændsel på ovnen og dermed forårsaget en overophedning?

Denne forklaring afviste Trine. Dette kunne Stine Thomsen bekræfte, da hun blev forhørt. Før hun gik på loftet med opsynsmanden havde hun nemlig været inde på arbejdsstuen, og da havde ovnen kun været lunken.¹³ Begge kvinder var enige om, at arbejdsanstaltens tørv ikke

havde været af bedste kvalitet: »De var sene til at brænde«.

Trine forklarede, at hun pludselig havde hørt knagen og bragen på loftet, og at hun derefter havde råbt ud ad døren til gangen til de andre i køkkenet i husets modsatte ende. Derefter havde hun reddet Søren Vintappers enke, som var gammel, syg og sengeliggende ud af det brændende hus.¹⁴

På det næste retsmøde tre dage senere tirsdag 20. november i Rudkøbing blev Trine igen afhørt, og i den forbindelse fremsatte hun en teori, der kunne tjene til at fjerne mistanken fra hende selv og hendes mand.

Hun fortalte, at der om morgenen var blevet tændt op under kedlen i bryggeret for at koge vand til den forestående ølbrygning. De dårlige tørv afgav så megen aske at for at få luft til ilden under kedlen, havde det været nødvendigt for Stine Thomsen at rage asken – med gløder – ud på kampestensgulvet.¹⁵ Opsynsmanden og Stine var siden gået igennem bryggeret, før de skulle på loftet. Kunne gløder ikke have sat sig fast under deres træsko? Dette afviste opsynsmanden og sagde, at han og Stine i øvrigt slet ikke havde været på den del af loftet, hvor ilden var udbrudt.

Anstaltens kat blev også mistænkt for at være brandstifteren. Måske havde den fået ild i pelsen gennem en revne, da den havde søgt varmen ovenpå bryggerkedlen og var efterfølgende rendt op på loftet? Det viste sig dog, at katten var hos naboen med ubeskadiget pels.¹⁶

Sager ønskede også at afhøre nogle af børnene på arbejdsanstalten. Derfor fik opsynsmanden besked på at få anstaltens 7 børn over 10 år med til det næste retsmøde fredag 23. november.

Jens Thomsen

Børnene bidrog ikke med noget særligt.¹⁷ Der var da også et forhold, der kom til at overskygge alt andet ved retsmødet om fredagen og det sidste dagen efter.

Opsynsmanden fortalte nemlig, at fattiglemmet Christen Neppe havde fortalt, at Jens Thomsen engang havde sagt til ham, at han havde lyst til at brænde arbejdsanstalten af. Trine, der også gav møde i retten denne dag, sagde, at hun aldrig havde hørt sin mand ytre sig på denne måde, selvom han, når han var fuld, havde en »slem mund«. Retsmødet endte med, at Sager beholdt Trine som anholdt i arresten.¹⁸

Næste dag blev Christen Neppe afhørt først. Han fortalte, at han engang i foråret havde gået ude i haven ved arbejdsanstalten sammen med Jens Thomsen. Jens havde sagt til ham, at hvis Christen ville stikke ild på udhuset, så ville han selv stikke ild i stuehuset. Christen havde svaret, at det ville vække mistanke, hvis de stod op midt om natten. Videre havde han indvendt, at det ville være en »gruelig gerning« at stikke ild på arbejdsanstalten, da der var flere svagelige, der ikke selv ville kunne redde sig ud.

Den næste, der blev afhørt, var Jens Thomsen selv. Han benægtede at have sagt, som gengivet af Christen, også da de to blev konfronteret med hinanden. Derimod fortalte han, at Christen engang i udhuset havde sagt, »at han ville være tilfreds om hele arbejdsanstalten stod i lys lue«. Denne snak var ovenikøbet blevet overhørt af opsynsmanden og Trine. Opsynsmanden måtte bekræfte, at Christen faktisk havde sagt noget i den retning. Dengang havde Christen efterfølgende undskyldt og sagt, at han ikke mente noget ondt med sin snak. Ingen mistænkte Christen for at være gerningsmanden, men det blev åbenbart, at han ikke duede som vidne. Sager konkluderede, at »Christen Neppe er bekendt som en åbenmundet person, som ikke lægger nogen vægt på sin tale«¹⁹ Han fornemmede, at han ikke ville kunne komme tilbunds i opklaringen af brandårsagen.

Forhøret blev sluttet, og en afskrift sendt til amtmanden for Svendborg Amt, for at denne som Sagers overordnede skulle vurdere herredsfogedens handle-måde. Senere blev materialet sendt fra

Retten er sat. Retsbetjenten – altså byfoged, herredsfoged eller birkedommer – var frem til den retsplejereform, som trådte i kraft i 1919 (lov 11.4.16) dommer og politimester i én person. Tv. føres protokollen. Th. ses de to retsvidner. I de udpræget skriftligt orienterede retsager udpegede amtmanden anklager og forsvarer, når han på grundlag af retsbetjentens forudgående forhør eventuelt havde rejst en sigtelse.

Billedet er meget nyere

end de begivenheder, der beskrives i artiklen – f.eks. fik man først gaslys i Rudkøbing i 1894 – og billedet er endvidere fra Næstved byret. (Illustration fra bogen »Den danske Stat«, 1901)

amtet videre til justitsministeriet, der skulle behandle brandforsikringsspørgsmålet – dette var nemlig dengang et offentligt anliggende. Fra ministeriet blev det påtalt ud fra en medfølgende tegning og Sagers kommentarer, at røgen var blevet ledt til den østre skorsten ad en uforvarlig konstruktion, uden at man dog påstod, at »grisen« var skyld i branden.²⁰

Kun lænkehunden var omkommet i flammerne,²¹ katten var flyttet over til naboen, anstaltens kreaturer var blevet reddet og fattiglemmerne på forskellig vis anbragt rundt om i kommunen.

Så vidt så godt.

Den anden brand

I april var de to genopførte bygninger næsten klare til folk og fæs genindflytning.

I den 51 alen lange og 13 alen brede grundmurede hovedbygning, hvor man havde kunnet genbruge en del af mu-

rene, manglede håndværkerne kun nogle detaljer. Det 30 alen lange og 9½ alen brede udhus manglede at få udfyldt tavlene mellem bindingsværket med brændte sten og var i øvrigt endnu ikke blevet brandforsikret.

Ved tretiden om natten onsdag 20. april 1853 blev der banket kraftigt og vedholdende på hoveddøren i Sagers herskabelige hus i Nørregade i Rudkøbing. Formentlig var det den tjenestepige, der sov på det lille vinduesløse værelse under trappen til førstesalen ikke ret langt fra hoveddøren, der først blev vækket og åbnede døren for det natlige bud.²² Hun fik vækket husets herre, og over for ham kunne budet gentage, at udhuset til arbejdsanstalten i Lindelse igen var brændt.²³

Herredsfogeden kørte af sted mod Lindelse. Den næsten fulde måne nærmede sig horisonten, og natten var blæsende kold. Han var fremme ved brandstedet på Herslev Mark lidt nord for landsbyen klokken kvarter i fem. Månen

var forsvundet, og solen begyndte sin opstigning.²⁴ I tasmørket kunne Sager konstatere, at det pågældende hus allerede var fuldstændigt nedbrændt. Aftenen før havde det blæst fra nordøst, og han tænkte, at hvis vinden ikke var gået over til at blæse fra øst ville luen formentlig have sprunget over i den ligeledes stråttækte hovedbygning, der kun lå 17½ alen syd for udhuset.²⁵

Sager foranstaltede, at det første forhør straks foregik på præstegården inde i byen. Kontorist L. Hansen og ungarl Christian Hansen optrådte ved denne særlige lejlighed som de to lovbefalede retsvidner.

En vågen husmand og en søvrig gårdmand

Det første vidne var denne gang arbejdsanstaltens nærmeste nabo, husmand Lars Nielsen Clausen. Han var blevet vækket af sin kone ved tolv-ettiden, fordi hun havde kunnet se ilden ud gennem vinduet. Da han var kommet i tøj og ud, var stråtaget allerede brændt. Kort efter var overtømmeret faldet. Lars Nielsen Clausen havde sendt den ene af sine to sønner rundt for at vække de andre naboer. Den anden søn havde han sendt af sted for at alarmere inde i Lindelse.²⁶

De næste fem vidner var de naboer, der var blevet vækket af Lars Nielsen Clausens ene søn. Af beskæftigelse var de fire af dem husmænd, og én var skrædder. De var selvfølgelig ankommet lidt senere, men bekræftede alle Lars Nielsen Clausens forklaring. Den anden søn havde samtidigt fået vækket folk inde i byen, hvor der blev ringet med kirkeklokken.²⁷

Næste vidne var brandfoged gårdmand Jens Mogensen. Han gentog næsten ordret sin forklaring fra november. I forhold til brandstedet boede han noget afsides bag nogle bakker og var først ankommet, da huset allerede havde været helt nedbrændt. Han havde blot kunnet foranstalte, at stedet var blevet ryddet og gløderne slukket.

Tilstede ved forhøret var også syv af kommunens sogneforstandere – bortset fra præsten alle gårdmænd. De forklarede, at der dagen før på stedet var blevet afholdt auktion over nogle byggematerialer. Ifølge sogneforstanderne havde ingen af de 24 tilstedeværende røget tobak.²⁸

Efter retsmødet opsøgte og udsurgte Sager muremester Johansen, der havde stået for det aktuelle arbejde. Johansen forklarede, at ingen af de arbejdende havde røget, netop for at sikre sig mod alle eventualiteter og beskyldninger. Johansen blev også bedt om at undersøge om, hvorvidt der havde været forsøg på at tænde ild i hovedbygningen. Det havde der ikke.²⁹

Det var selvfølgelig mærkeligt, at husene var brændt under så mystiske omstændigheder inden for så kort et tidsrum. Sager havde af flere årsager en forestilling om årsagssammenhængen. Den troede han bekræftet, da han fandt ud af, at Jens Thomsen var forsvundet fra sit hjem.³⁰

Foruden at han lod Jens efterlyse, lod Sager Jenses kone Laurine Cathrine Hertz og svigermøder, Marie Olsdatter arrestere, fordi han mente, at de to kvinder havde temmelig stor indflydelse på Jenses gøren og laden og nok ville kunne fortælle et og andet. Det var situationen, da det andet retsmøde blev holdt på rådhuset i Rudkøbing sidst på eftermiddagen næste dag.

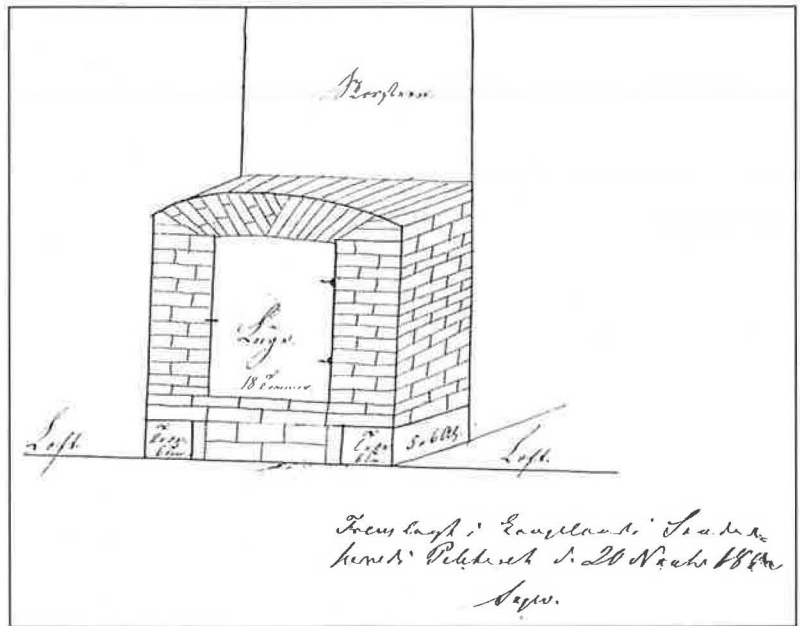
Trine og Jens havde tidligere boet på arbejdsanstalten og skulle derhen igen, når den var færdig. Nu boede de midlertidigt ¼ mil fra brandstedet.³¹

Trine forklarede, at Jens om mandagen havde haft til hensigt at gå til Hou for at besøge sin søn, der var maler dér; men han var ikke kommet længere end til Rudkøbing og var kommet hjem igen. Han havde da været inde hos træskommand Peder Christensen i Herslev by – hvor han havde drukket.

Tirsdag formiddag ved 9–10 tiden var han igen draget nordpå. Han havde sagt, at han ville gå over Fuglsbølle og overnatte hos en gårdmand i Lejbølle.³²

»Grisen« på loftet. Formentlig til tørring af malt. Tegningen er lavet af den murermester, der byggede den. Man kan vist godt gå ud fra, at han var dygtigere med murenske end til at tegne – bemærk længdeangivelsen. (Justitsministeriet. Landbygningernes brandforsikringskontor. Brandskader på landet. Sag 305 1852/53. Rigsarkivet)

de også været på herredskontoret og kunne bekræfte, at Jens havde sagt noget i den retning.³³

Jenses vigermøder, den anholdte 60-årige Marie Olsdatter blev afhørt. Hun boede i det såkaldte »Stielundhus« kun 100 favne fra arbejdsanstalten. Hun kunne fortælle, at hun havde haft besøg af Jens to gange sidst på eftermiddagen om mandagen. Sidste gang han var der, havde hun givet ham noget kaffe med hjem, fordi hun håbede, at denne drik ville kunne få brændevinen til at »gå hen«.³⁴

Efter at Jens havde været hos Marie første gang, var han gået til Lindelse for at snakke med pastor Gede, der var formand for sogneforstanderskabet, om, hvorvidt han og familien ikke kunne blive fri for igen at blive anbragt på arbejdsanstalten, fordi han ikke længere kunne enes med opsynsmanden. Til en pige i præstegårdens køkken havde han sagt, »at han ikke ville bo i den arbejdsanstalt, som skulle rejses«.

Murermester Johansen kunne på et senere tidspunkt fortælle, at Jens i beruset tilstand mandag eftermiddag havde været inde på byggepladsen. Først havde han set på udhuset, hvorefter han var

kommet over i hovedbygningen. Da han havde hørt, hvor opsynsmanden skulle bo, var han blevet vred og havde kaldt denne »en kæltring«. Han havde sagt, at han ville ødelægge opsynsmanden, selv om det ville betyde, at han mistede sit hoved – altså blev henrettet. Han havde taget en kniv frem og fægtet vildt med den, idet han havde sagt, at »den ville komme til at sidde i opsynsmandens liv, når han engang traf ham på sin vej«. Alt dette var ikke alene blevet overhørt af murermesteren, men også af hans tre lærlinge og ene håndlanger.³⁵

Alt i alt måtte Sager mene, at Jenses adfærd var temmelig mistænkelig.

Lukket inde i en lade

Kl.11 samme aften blev Jens hensat i arresten. Det var sognefogeden i Stoense, der allerede ved middagstid havde arresteret ham og derefter havde fået ham bragt til Rudkøbing.³⁶

Næste dag fredag blev Jens fremstillet i retten. Han kunne forklare ret udførligt om sin vej nordpå. Klokken 10 mandag formiddag var han gået fra sit hjem

Torvet i Rudkøbing. De fleste retsmøder foregik på rådhuset til højre. Fotoet er fra 1880'erne. Netop midt i 80'erne blev den nuværende store arrestbygning tilføjet bagtil – indtil da var arresten i den viste bygning. Torvets bebyggelse var ikke væsentlig anderledes i 1852/53. (Foto: Rudkøbing byhistoriske Arkiv)

på Herslev Mark ad den østre landevej til Fuglsbølle og videre gennem Longelse, Lykkeby og Frellesvig. I Tranekær gæstgivergård havde han købt for to skilling skråtobak. I Lejbølle havde han fået natlogi hos en »gårdmand Jeppe«.

Der var bare det problem, at mens Jens angiveligt havde været på denne færd, havde adskillige vidner set ham i og ved Lindelse. Jens kunne heller ikke huske, at han havde været på herredskontoret, hos Gede eller hos sin svigermøder.

Sager sendte en betjent til Nordlangeland for at finde ud af Jensens færdene bl.a. ved at udspørge de forskellige sognefogeder. I retsmøderne mandag 25. og torsdag 28. april kunne dette klarlægges dels ved den pågældende betjents forklaring, dels ved breve fra sognefogederne, dels ved gårdmand i Lejbølle Jeppe Ja-

cobsens forklaring, og dels ved Jensens egen efterhånden mere ædruelige forklaring.

Vigtigst af alt var, at Jens faktisk havde overnattet i Lejbølle den skæbnesvangre nat mellem tirsdag og onsdag. Den aldrende Jeppe Jacobsen forklarede, at Jens havde henvendt sig på gården – som dengang lå ved siden af den såkaldte »Dommergård« – så sent som klokken 8 om aftenen. Han havde fået mad og havde derefter bedt om natlogi. Gårdmanden havde egentlig ikke været indstillet på at lade Jens sove på gården, men fordi det havde været sent, havde han forbarmet sig over ham. Jeppe Jacobsen havde udleveret to hestedækkener, Jens kunne tage over sig, og havde for natten lukket ham inde i en lade med foder. Da gårdmanden ved 6–7 tiden næste mor-

gen havde åbnet døren ind til laden, lå Jens stadig og sov.³⁷

Folkene på gården havde overfor Sagers udsending erklæret, at de kunne aflægge ed på, at Jens havde været der på brandnatten. De mente ikke, at det overhovedet var sandsynligt, at han den nat kunne have været borte fra stedet og gået de 3 mil til Lindelse og tilbage igen. Om morgenen havde Jens været forfrossen, da han kom ind i stuehuset for at spise.

Næste eftermiddag ved 4–5 tiden var Jens kommet til sin bekendte, husmand Peter Knægt lidt nord for Snøde. Han kunne heller ikke gå længere, fordi han var blevet ømfodet efter den lange fodrejse.

Om natten havde han sovet i en seng i den samme stue, hvor manden og konen havde sovet i en anden.³⁸

Næste morgen var han draget afsted

mod Hou, men inden han var nået hen til sin søn, var han altså blevet anholdt af sognefogeden i Stoense og bragt til Rudkøbing om aftenen.

Betleri og andre mistanker

Det var tydeligt for enhver, at Jens ikke havde kunnet sætte ild i arbejdsanstaltens nyopførte udhus. Men Sagers undersøgelse afdækkede med al tydelighed en anden ulovlighed fra Jenses side. Han havde tigget under sin vandring nordpå – hvilket var klart ulovligt.

I Bøstrup præstegård havde han fået 3–4 skilling. Af pastor Wilhjem i Snøde – som i øvrigt var formand for Snøde/Stoense sogneforstanderskab – havde han fået enten en 4- eller 8-skilling. I Snøde mølle havde møller Leth givet ham 2–4

»Borgmestergården« på hjørnet af Nørregade og Strandgade var bolig for by- og herredsfoged Hans Carl Sager – i øvrigt også for hans forgænger von Schmidten. Bindingsværksbygningen til højre rummede vistnok by- og herredsfogedkontoret. For godt en menneskealder siden var »Borgmestergården« nærmest en ruin, i dag fremstår den usædvanligt smukt istandsat. (Privat foto)

Christopher Octavius Gede (1803–58) stammede fra København. Da »sogneforstanderskaberne« blev oprettet i 1841, var præsterne automatisk medlemmer, og de blev ofte – som i Lindelse i 52/53 – valgt som formænd. Allerede med lov af 22.3.55 skulle præsterne i givet fald vælges på lige fod med andre medlemmer – loven gjorde i øvrigt det lokale styre endnu mere udemokratisk end tidligere. Foruden yderligere småjusteringer til fordel for »pengemagten« omdøbte lov af 6.7.67 »sogneforstanderskaberne« til »sogneråd«. (Foto: Rudkøbing byhistoriske Arkiv)

skilling. På Nedergård havde kammerjunker Kaas stukket kokkepigen en hel mark i hånden – altså en sekstenskillingsmønt, som hun skulle give videre til Jens. Der var sikkert andre steder, hvor Jens havde fået penge, og flere steder hvor han havde fået fødevarer; men mange steder, havde han ingenting fået, f.eks. på gårdene i Tressebølle. På den måde forsøgte gårdmændene dér at holde tiggere væk. Derfor beholdt Sager Jens i arresten til videre strafforfølgelse.³⁹

Mistanken for brandstiftelse vendte sig

mod de to andre anholdte: Trine Hertz og hendes moder Marie Olsdatter. Et ægtepar, der boede i samme hus som Trine og hendes familie, blev afhørt.

Rokkedrejer Andreas Clemmensen havde ikke været hjemme på brandnatten, fordi han arbejdede på herregården Biskopstorp ved Simmerbølle. Han havde godt nok hørt, at Jens og Trine var utilfredse med at skulle tilbage på arbejdsanstalten, når den var genopført, men han havde ikke hørt noget, der på nogen måde satte familien i forbindelse med branden.

Konen, Ellen Jensdatter sagde heller ikke noget, der satte Trine under mistanke – tværtimod. Hun fortalte, at Trine havde et barn, der stadig fik bryst, og som hun derfor næppe havde kunnet forlade for at gå en ¼ mil for at sætte ild på arbejdsanstalten. Ellen havde selv været oppe mindst 6 gange den pågældende nat, fordi hun i stuen havde en gås med gæslinger, som ofte forlod gåsen og måtte bringes tilbage – hun havde intet mistænkeligt bemærket.⁴⁰

Jenses og Trines 14-årige datter Ane Dorthe blev også afhørt, »hun benægtede at have brugt ytringer om at arbejdsanstalten muligen kom til at brænde«. Datteren fik ikke kastet yderligere mistanke på moderen – eller sig selv. Trine forblev dog anholdt i første omgang.

Anklagerne smuldrer

Mistanken vendte sig herefter mod Trines mor Marie Olsdatter. Hun boede kun ca. 100 favne fra det nedbrændte hus. Hendes mand tidligere skrædder Daniel Rasmus var 90 år, blind og døv, syg og sengeliggende. Hun havde også en lille dattersøn boende.

Foruden denne familie var der i det såkaldte »Stielundhus« to andre lejemål. Der var Karen Hansdatter på 53 år, der boede sammen med sin far Hans Jørgensen. I en tredje lejlighed – eller rettere et værelse – boede Anne Jørgensdatter.

I sin første vidneforklaring hævdede

Lindelse præstegård fotograferet i begyndelsen af 1900-tallet. (Foto: Rudkøbing byhistoriske Arkiv)

Karen Hansdatter dels, at branden særdeles godt havde kunnet ses fra Maries rum, særlig hvis beboerne ikke havde været tilsengs, dels, at da »Stielundhusets« beboere efterhånden var kommet op på brandnatten, havde Marie været påklædt på et tidspunkt, da hun angiveligt endnu ikke vidste, at det brændte. Endvidere førte der fra Maries rum en baggang ud af huset, hvorfra hun kunne komme ud uden at risikere at blive bemærket af de andre beboere.

Da alle beboere var kommet op kl. halv to, var Karen gået ud for at se, hvad der skete. Da hun var kommet tilbage og havde fortalt, at hovedbygningen stod, men at udhuset var nedbrændt, havde Marie angiveligt overrasket svaret: »Gør det?« og »men da«.

Den 83-årige Hans Jørgensen blev også afhørt. Han hævdede også, at Marie havde været påklædt, det havde han kunnet se, da det var måneskin.

Anne Jørgensdatter fortalte, at hun godt og vel klokken tolv var blevet vækket ved, at en dreng råbte op udenfor huset. Hun var stået op og havde set, at arbejdsanstaltens udhus brændte – så var

hun igen gået i seng. Klokken knap halv to var hun atter blevet vækket, denne gang af Marie Olsdatter, der havde spurgt, hvad der dog var på færde, siden der blev ringet med kirkeklokkerne. Det var mærkeligt, for Anne Jørgensdatters vinduer havde været røde af genskæret fra flammerne, og hun forklarede ligesom Karen Hansdatter, at Marie Olsdatter måtte have kunnet ligge sin seng og se det brænde, da hendes vinduer vendte samme vej som Annes.

Over for disse udsagn hævdede Marie, at hun kun havde haft sin særk på, da hun havde talt med de andre beboere, at hun ikke havde været udenfor, og at hun ikke havde kunnet se ilden fra sit rum.⁴¹

Efter retsmødet tog Sager igen til Lindelse denne gang for selv at bese »Stielundhuset«. Selvom man sagtens derfra kunne se arbejdsanstalten, så skønnede han, at Marie ikke havde kunnet se ilden fra sin seng, når man medtænkte vindretningen på brandnatten og det forhold, at det havde været måneskin.⁴²

Da Karen Hansdatter igen blev afhørt, var hun samtidig blevet mere usikker i forhold til, om Marie havde været fuldt

Rudkjøbing. Det er os en sand Glæde at kunne berette, at Jagten „Ane Cathrine“, Skipper Nielsen heraf Byen, der i den sidste Tids heftige Storme har været paa Overreisen til Norge, i god Behold er ankommen til sit Bestemmelsessted.

— Igaar Morges, Kl. omtrent 7, udbrød Ild i det Lindelse Egn tilhørende Fattighuus, beliggende paa Herølev Mark. Bygningerne, der vare asfurerede for 2080 Rbd., nedbrændte aldeles. De Fattiges Gods blev for størstedelen reddet, men Sognets Tab paa Ildbrændsel og Fødevarer skal ikke være ganske ubetydeligt. Ildens Marsch kjendes ikke; men der har endnu ikke vlist sig nogen Grund til at antage, at den har været paafat.

— Angaaende Opfordringen til os at meddele Gudstjenestens Tid og Prædikanstens Navn, have vi henvendt os til Vedkommende, der fra det nye Kirkeaares Begyndelse, 1ste Søndag i Advent den 28de ds., meget beredvillig vil tillille os den forønskede Oplyselse.

Rudkjøbing. Lindelse Fattiggaard, der ligger Efteraar afbrændt men nu igjen var opført, siges atter inat at være lagt i Aske. At en Ildbrand ad den Kant inat har fundet Sted er vist, men vi savne desangaaende endnu nærmere bestemt og paalidelig Underretning.

— (**Morgenposten**). I den forenede

Rudkjøbing. Det var ikke selve den nye opførte Lindelse Fattiggaard der Natten imellem afdigte Tirsdag og Onsdag afbrændt, men dertil et 17½ Al. fra samme beliggende og Gaarden tilhørende 12-Fags Udbuus, hvilket endnu ikke af Haandværkerne var fuldendt. Forberødommeren, Hr. Cancelliraad Sager, indfandt sig uopholdelig efter Anmeldelsen om Natten paa Brandstedet; vi haabe det vil lykkes hans Udholdenbed at bringe Oplysning i denne Fattiggaards-Ildbrandshistorier, der synes noget paafaldende.

— I Middagsstunden ankom hertil Byen en Dromedar, 10 Børne, et Muulæsel og nogle Åber. (Se forevises i Blinshøjbergave.)

Hvad »Langelands Avis« skrev i forbindelse med de to brande. (Foto: Rudkøbing byhistoriske Arkiv)

påklædt. Hun sagde endvidere, at »arrestantinden ikke havde sagt andet, end hvad der var en almindelig mening blandt folk, at fattighuset ikke ville have nogen varighed«. ⁴³ – Tidligere under forhørene var det nemlig kommet frem, at Marie før branden havde udtalt sig temmelig uheldssvangert om anstaltens fremtid. Både Trine og Marie holdt stædigt fast ved deres tidligere udsagn.

Efter et retsmøde lørdag 7. maj blev Trine løsladt – tre dage senere blev Marie løsladt.

Den eneste, der forblev i arresten, var Jens. Han blev siden hen idømt tre måneder i tvangsarbejdsanstalten i Odense for sit betleri på Nordlangeland. ⁴⁴

Sager fandt aldrig ud af, om der havde været sat ild på arbejdsanstalten de to gange, selvom han nok stadig har haft nogle ideer om årsagssammenhængen.

Livet videre

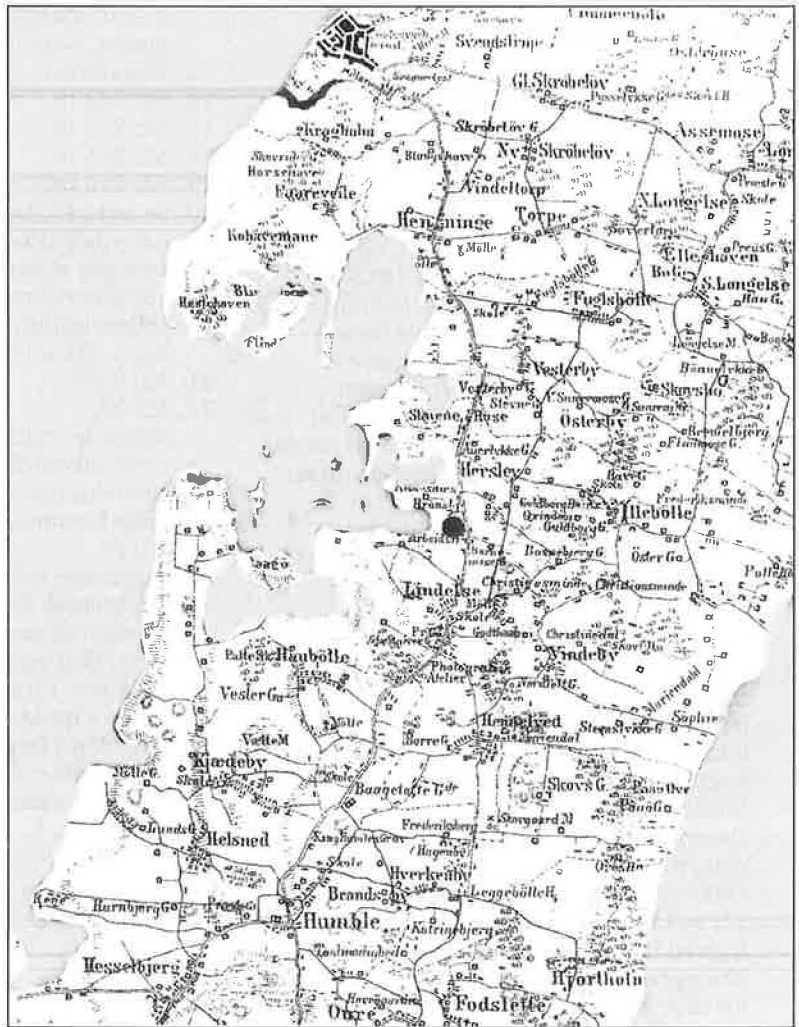
Forhåbentlig har den foregående historie været underholdende samtidig med, at jeg har fået fortalt et og andet om de daværende samfundsforhold.

Gennem eksemplet har læseren nok fået en fornemmelse af de problemer, det kunne medføre at samle en del af en kommunes fattige på en anstalt. Dette forhold er interessant, for da lignende anstalter i stort omfang blev etableret fra omkring 1860 – ikke bare på Langeland, var det, som om man måtte høste de samme dårlige erfaringer på ny.

I 1852/53 var arbejdsanstalter for de fattige noget nyt på landet i Danmark, men i hvert fald i forbindelse med de senere arbejdsanstalter er det nærliggende at se forklaringen på ovenstående i, at det for landbosamfundets nye magthavere – gårdmandsklassen – mere drejede

Kort hvor arbejdsanstaltens beliggenhed er markeret i tegningens midte.

sig om at manifestere deres magt end det drejede sig om at hjælpe den fattigste del af den hurtigt voksende befolkning.

Christian Christensen beholdt jobbet som opsynsmand i mange år i modsætning til, hvad der dengang såvel som siden almindeligvis var tilfældet. Trine og Jens forblev ligeledes på anstalten, når der ses bort fra, at sidstnævnte flere gange blev indsat på tvangsarbejdsanstalten i Odense for betleri og opsætsighed mod opsynsmanden!⁴⁵ Jens døde i 1868 74 år gammel, Trine, der var meget yngre, så

sent som i 1894. Det var få år før det, der nu ved alle lejligheder blev kaldt »fattiggården«, blev nedlagt. For mange år siden er ægteparrets gravminder fjernet fra Lindelse kirkegård – trækors forgår, og det samme gør de minder, de efterlevende gerne vil glemme – bygningerne på Herslev Mark er således også helt væk.

Man siger, at den, der glemmer historien, er dømt til at gentage den. For egen regning vil jeg tilføje, at det i ligeså høj grad gælder det samfund, der forsøger at forvanske den.

Noter

Hvor andet ikke er anført, findes kilderne på Landsarkivet for Fyn.

Som allerede nævnt er de vigtigste kilder til artiklen de forhør, der blev optaget i forbindelse med de to brande. Sagen 14/1852 findes i »Forhørsprotokol for Langelands herreder 1846–53«, og sagen 10/1853 i forhørsprotokollen 1853–54. I forbindelse med følgende kildehenvisninger nøjes jeg med at angive de to sidste tal i det aktuelle år samt side. I førstnævnte protokol er der tale om dobbeltsider, og det tilføjes derfor, om oplysningen står til venstre eller til højre. Når jeg har lavet så mange henvisninger til disse to protokoller, er det for at hjælpe læseren til eventuelt at finde rundt i forhørene, som kan være svært læselige og nogle gange springende i forhold til et kronologisk forløb.

1. 52; 249 th.
Sager var branddirektør for Langeland både af navn og gavn – altså den øverste lokale embedsmand, hvad angik brandværn og forsikring. Af side 156 i Harald Jørgensens »Lokaladministrationen i Danmark« fremgår det, at denne overordnede normalt amtslige stilling eksisterede 1800–72.
2. 52; 249 th.
Jeg ved ikke, hvad forskellen er på en kirkesprøjte og en sprøjte fra X-kirke, hvorfor jeg har brugt formuleringer direkte fra forhørsprotokollen. Der har allerede dengang helt åbenbart nogle steder på landet eksisteret et omfattende og organiseret brandvæsen, hvad angår mandskab, materiel og branddamme, noget som netop i disse år blev udbygget: se eventuelt »Snøde/Stoense sogneforstanderskabs forhandlingsprotokol 1842–60«, s. 529 og 541.
3. 52; 249 th.
4. 52; 250 tv.
5. 52; 251 th.
6. 52; 252 th.
7. Svendborg Amts arkiv, sagen 1852-B1-44.
8. 52; 251 tv.
9. 52; 252 tv.
10. 52; 251 tv.
11. 52; 251 th.
12. 52; 251 tv.
13. 52; 252 tv.
14. 52; 253 tv.
15. Justitsministeriet. Landbygningernes brandforsikringskontor. Brandskader på landet. Sag 305, 1852/53. Pk. 82-129. Rigsarkivet.
16. 52; 253 th.
17. 52; 254 th.
18. 52; 255 tv.
19. 52; 256 tv.
20. Se note 15. Sagers kommentarer findes i nævnte pakke fra Rigsarkivet. Påtalen fremgår af den tilhørende journal: »Stikskorstene ere ikke tilladelige«. Indenrigsministeriet, brandforsikrings-sager, 80, journal Q, 1852-53. Rigsarkivet.
21. 53; 95.
22. 53; 79.
Restaureringen af »Borgmestergården« er såvel udvendigt som indvendigt foretaget særdeles nænsomt, således er det nævnte »pige-kammer« blevet bevaret.
23. 53; 79.
24. Angående sol og månes ned- og opgang se almanak fra det pågældende år. Det fremgår af nærværende forhør, at det var måneskin og blæsende i forbindelse med branden. I forbindelse med en anden sag 6/1853 fra Magleby ligeledes på Sydlangeland fremgår det, at det derværende nor i de lavvandede områder var bundfrossen i marts.
25. 53; 81.
26. 53; 80.
27. 53; 88.
28. 53; 81.
29. 53; 81.
30. 53; 82.
31. 53; 83.
32. 53; 83.
33. 53; 83.
34. 53; 84.
35. 53; 91.
Strenge tider – for nogle.
Der er selvfølgelig tale om en grov udnyttelse af lærlingenes arbejdskraft – noget som heller ikke indenfor visse brancher er ukendt i dag, men i denne forbindelse siger det formentlig også noget generelt om håndværkernes sociale situation. I et brev (Svendborg amtsarkiv. Sagen 1853-A3-54) fra Gede til Langelands Herreders Branddirektorat 17.marts 1853 hedder det:
»da entreprenørene ere ubemidlede folk, der stærkt trænge til at modtage deres fortjente arbejdsløn, og sognet ikke har noget fond til at bestride slige udbetalinger med, tillader forstanderskabet sig herved at anmode hr.cancelliråden om, behageligt at ville foranledige, at der af

den forventede assurancegodtgørelse forlods måtte vende kommunen ubetalt en sum af 5–600 rdl.« – Sager anbefalede, da han sendte anmodningen videre til amtet, der forlængst havde fået pengene fra ministeriet.

36. 53; 85.

37. 53; 89.

38. 53; 87.

39. 53; 92.

I Jens Thomsens sag skelnes der mellem, hvorvidt der blev tiggende penge eller naturalier. Senere i århundredet strammes der tilsyneladende meget op på dette. I »Odense Amts arkiv, journalsag N 59/1887« straffes fattiglemmet Ane Schmidt fra Lindelses nabokommune Humble flere gange hårdt for sidstnævnte. Sagen handler bl.a. om, at hun anbragt på stiftets fælles fattigarbejdsanstalt i det gamle tugthus i Odense forsøgte at sætte ild på den isolationscelle, hvor hun opholdt sig. I sagen er der såvel et fotografi af Ane Schmidt (1815–92) som en grundplantegning af en del af den del af bygningskomplekset, der blev revet ned i midten af 1880'erne.

40. 53; 90.

41. 53; 101.

42. 53; 99.

43. 53; 101.

44. Svendborg amtsarkiv, sagen 1853-B10-60. Langelands herredsfogedarkiv, strafferegister 1850-90, s.148.

45. Både før og siden den her fortalte historie var der problemer med Trine og Jens. Sagerne i Svendborg Amts Arkiv: 1844-B1-24, 1852-B1-44, 1858-B16-32, 1860-B16-64, 1861-B15-170. Læs eventuelt også min artikel »Tyveri af trækkehuset« om Jenses og Trines liv, da de boede i Rørsøe fattighus i Illebølle Udflytter i 1843 på hjemmesiden www.historie.syd-fyn.dk. Her er 1844-B1-24 brugt som kilde.